

ZÂTÎ DİVANINDA HALK İNANIŞLARI

Hakan YEKBAŞ*

ÖZET

Halk ve divan edebiyatı aynı kültür ve inanç dünyasını paylaşırlar. Özellikle halk inanışları, divan edebiyatının önemli kaynaklarından biridir. Bu bağlamda Zâtî, yaşadığı devrin halk inanışlarını şiirine başarıyla aktarmış olan bir divan şairidir.

Anahtar Kelimeler : Zâtî, Zâtî divanı, divan edebiyatı, halk inanışları.

FOLK BELIEFS OF ZÂTÎ'S DIVAN

ABSTRACT

Folk literature and divan literature share same culture and belief world. Particularly, folk beliefs are one of the important sources of divan literature. In this context, Zâtî is a divan poet who successfully quoted the folk beliefs of his era into his poetry.

Key Words : Zâtî, Zâtî's divan, divan literature, folk beliefs.

Giriş

Klâsik Türk Edebiyatı, doğduğu ve geliştiği coğrafyanın çok dinli, çok dilli, çok kültürlü yaşam anlayışından millî bir sentez oluşturmayı başarmış, zengin bir edebî geleneğe sahiptir. Kaynağını Türk-İslâm medeniyetinin beslediği dinî, tasavvufî, kültürel, estetik ve felsefî değerlerden alan bu edebî gelenek, yüzyıllar boyunca canlılığını korumuştur. Bugün bile hâlâ kendisinden bahsettiren bu edebiyatın kimliğini oluşturan, felsefesini ve dünya görüşünü

* Okutman, Cumhuriyet Üniversitesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

şekillendiren en önemli kaynaklardan biri de hiç şüphesiz halk kültürüdür. Halkın günlük yaşamının birer tezahürü olan gelenekler, inanışlar, atasözleri, deyimler, merasimler... doğal olarak klasik şiirimizin de en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Agah Sırrı Levend'in ifade ettiği gibi; “Doğal olarak herhangi bir edebiyatın –ne kadar mücerret olursa olsun- bulunduğu devrin hayatını aksettirmemesi kâbil değildir.”¹

Klâsik şiirimiz de bu açıdan bakıldığında yaşadığı dönemin sosyal hayatını telmihler, teşbihler, mazmunlar gibi değişik yollarla beyitlere, mısralara ve kelimelere dökmeyi başarmış, canlı ve renkli bir geleneğe sahiptir. Bu bağlamda divan şiirini bir mozaığe benzetmek mümkündür. Bu mozaikte ilk bakışta seçilemeyen renkler, desenler, şekiller olabilir. Bu yüzden olsa gerek divan şiirini anlamayanlar, onu soyut ve hayattan kopuk bir edebiyat olmakla suçlamaktadırlar. Halbuki divan şiirinin beslendiği kaynaklar, onu ortaya çıkaran zihniyet ve genel yapısı milli özelliklere sahiptir. Çünkü divan şiiri, Andrews'un ifadesiyle; “Gerçek hayatla hiçbir ilgisi olmamak şöyle dursun, çok büyük bir ihtimalle, kendini üreten kültürün ve toplumun hayatıyla her türlü alışverişi”² gerçekleştiren bir içeriğe sahiptir. Bundan dolayıdır ki, günlük hayata ve toplumun kültürüne ait muhtelif yansımalar şiir diliyle günümüze kadar ulaşmıştır. Bu konuda divan şiirinin tarih ve sosyoloji ilminden daha belirleyici örneklerle sahip olduğunu belirten Agah Sırrı Levend şöyle demektedir: “Toplumun belli bir süre içindeki durumunu görmek istiyor musunuz? Edebiyatı gözden geçiriniz. Toplumbilim araştırmalarında çok zengin bir kaynak olan tarih, bu konuda edebiyatla asla yarışamaz. Tarih, ulusları ancak siyasal birer topluluk olarak ele alır...Oysa edebiyat umut, kaygı, heyecan ve tutku içinde çırpınan, çabalayan insan yığınlarını, bütün düşkünlükleri ve değerleriyle canlandırır.”³ Levend'in, insanların düşkünlükleri ve değerleri olarak ifade ettiği kültür unsurlarının birçoğu klasik şiirimizde yer bulmuştur. Divan şairi de bu bakımdan günlük hayatın ve halk kültürünün parçası olan her unsuru kendi estetik dünyası içinde kullanmayı bir gelenek haline getirmiştir.

Divan edebiyatı, bu anlamda halk kültüründen ve halk edebiyatından asla ayrı düşünülemez. Âmil Çelebioğlu, bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: “Halk ve divan edebiyatımızı, bütünüyle

¹ Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 259.

² Walter Andrews, *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, (çeviren : Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 32.

³ Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 52-53

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

*birbirine aykırı veya farklı göstermek, onları, ayrı bir kültürün ve zevkin mahsulleri imiş gibi kabul etmek ve devamlı olarak bu şekilde ele almak doğru değildir. Halk şiiri ile divan şiiri arasında, gerek dil ve şekil, gerek muhteva bakımından muhtelif farklar bulunmakla beraber neticede, aynı milletin malı olarak bunların temelinde zevk, duygu, heyecan ve fikirde birlik ve benzerliğin mevcudiyeti, tabîi olduğu kadar zarûridir de.”*⁴ Klasik edebiyatımızın halk edebiyatıyla temelde var olan “*tabîi ve zarûrî*” benzerliği, her ikisinin de sosyal hayattan ve halk kültüründen istifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Sonuç itibariyle her iki edebiyatın mahsulleri; aynı kültür ve inanç, aynı zevk ve fikir dünyasına, yani aynı cemiyete ait olmakla müşterek husûsiyetlerin mevcudiyeti tabii olduğundan Türk edebiyatının bir bütün olarak ele alınması gerekir.⁵

Halk edebiyatı ile divan edebiyatının müşterekleri üzerinde değerli çalışmalar yapan Cemal Kurnaz, klasik şairlerimizin eserlerinde atasözü, deyim ve halk ağzına yakın söyleyişlere sıkça rastlandığını ve divan şairinin halk kültürü ile yakından alakalı olduğunu ifade etmektedir.⁶

Bu bağlamda bir edebî metnin içinde yaşadığı zamandan ve kendisinden önceki dönemlerin kültürel birikiminden soyutlanması mümkün değildir. Divan şairi de doğal olarak yaşadığı sosyal çevrenin ve kültürün etkisinde kalmış, bu sayede sosyal hayatın izlerini kendi iç âleminde süzdükten sonra şiirine aksettirmeyi bir sanat haline getirmeyi başarmıştır. Bu aksettirme işi; yaşanan hayatın ses, renk, bilgi, inanç, kültür gibi unsurlarını da kapsadığından, divan şiirinin Osmanlı hayatı ve tarihi ile sıkı sıkıya irtibatlı olduğunu söylemek bir hakikati dile getirmekten başka bir şey değildir.⁷

Yukarıdaki tespitlerimize divan edebiyatı açısından bakıldığında divan şiirinin Türk kültür hayatı açısından zengin bir kaynağa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Cem Dilçin’in, “*XIII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyılın sonlarına kadar yaşamış olan divan şiiri, kapsadığı uzun zaman dilimi dikkate alındığında, Türk kültürü açısından çok zengin bir kaynak oluşturmaktadır.*”⁸ şeklinde ifade

⁴ Âmil Çelebioğlu, “Karacaoğlan’da Divan Şiiri Hususiyetleri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 711.

⁵ Âmil Çelebioğlu, “Manilerle Divan Şiirinde Ortak Hususiyetler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 725.

⁶ Cemal Kurnaz, *Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Bir Deneme*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 113.

⁷ Muhammed Nur Doğan, “Klasik Türk Edebiyatında Osmanlı Hayatının İzleri”, *Eski Şiirin Bahçesinde*, Alternatif Yayınları, İstanbul 2005, s. 46-47.

⁸ Cem Dilçin, “Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri” *Türk Dili*, Sayı 571, (1999), s. 618.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

ettiği bu gerçek, divan şiirinin halk kültüründen ayrı düşünülmemeyeceğini gösteren başka bir örnektir. Bu bağlamda divan şiirine, içinden çıktığı toplumu incelemeye yönelik bir belge olarak yaklaşırsa dil, kültür ve sosyal yaşam hakkında önemli bilgiler edinmemiz mümkün olacaktır. Bu açıdan bakıldığında “*Âdet, usul ve gelenekler, günlük hayatta kullanılan âletler, malzemeler, inançlar vb. her husus o günkü şekilleri ve kullanılış biçimleriyle ele alınıp değerlendirilmezse, metinler lâyıkiyle anlaşılmaz.*”⁹

Divan şairlerinin halk kültürüne ait unsurlardan hakkıyla istifade etmesine rağmen yine de uzun süre halka hitap etmemek ve halktan soyut olmakla suçlandığı da bir gerçektir. Özellikle son dönemlerde yapılan tahlil, inceleme ve şerh çalışmalarıyla divan edebiyatının aslî kaynakları arasında halk kültürü ve inanışlarıyla ilgili birçok unsur bulunduğu, divan edebiyatının bunlardan faydalandığı bilimsel çalışmalarla ortaya konulmuştur.¹⁰

İnanışlar ve Zâtî Divanı

Divan edebiyatının halk kültürüne olan ilgisini gösteren en belirgin örneklerden biri de halk inanışlardır. Halk inanışları; bâtil itikat, bâtil inanış, yanlış inanış, boş inanış ve hurafe gibi kavramlarla

⁹ A. Atillâ Şentürk, “Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler”, *Türk Dili*, Sayı : 495, (1993), s. 175.

¹⁰ Divan şiirinin sosyal hayat ve halk kültürüyle ilişkisini içeren çalışmalardan bazıları için bkz. : Âmil Çelebioğlu, “Karacaoğlan’da Divan Şiiri Hususiyetleri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 711-723.; Âmil Çelebioğlu, “Manilerle Divan Şiirinde Ortak Hususiyetler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 725-737.; Âmil Çelebioğlu, “Kültür ve Edebiyatımızda Ay”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 677-689.; Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı’nın Tahlili*, Kitabevi, İstanbul 2001.; Harun Tolasa, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.; M. Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Divanı’nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.; Cemal Kurnaz, *Türkiyeden Gazete Halk ve Divan Şiirinin Müştarekleri Üzerine Bir Deneme*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı’nın Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul 1996. ;Nahid Aybet, *Fuzûlî Divânı’nda Maddî Kültür*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989. ;Vildan Serdaroğlu, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2006. ;Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi, İstanbul 2006. ;Abdullah Eren, *Şeyhülislam Yahya Divanı’nın Tahlili*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004. ;Cem Dilçin, “Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri” *Türk Dili*, Sayı 571 (1999), s. 618-626.;Özge Öztekin, *Divanlardan Yanıyan Görüntüler*, Ürün Yayınları, Ankara 2006. ;A. Atillâ Şentürk, “Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler I”, *Türk Dili*, Sayı :495 (1993), Ankara. s. 174-188. ;A. Atillâ Şentürk, “Klasik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler II”, *Türk Dili*, Sayı: 500 (1993), s. 211-223.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009

da ifade edilmektedir.¹¹ Bu kavramlardan yola çıkıldığında inanışların aslında genellikle eski geleneklerin ve diğer inanç sistemlerinin bir uzantısı olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Hilmi Ziya Ülken, halk inançlarının önemli bir kısmının eski çağlardan ve başka kültürlerden gelen unsurlar olduğunu belirttikten sonra inanışların Türk kültürü ve folkloru ile bütünleşmiş olduğunu belirtir.¹² İnanışlar, bu yönüyle tek bir inanç sisteminin değil birden fazla inanç sisteminin ve geleneklerin tesirinde oluşmuştur. Osmanlı toplum hayatına baktığımızda da inanışlarla ilgili yapılan bu tanımlamanın doğru olduğunu görmekteyiz. Türklerin özellikle İslam öncesi yaşantılarından kalan inanışlar ile Osmanlı coğrafyası içinde yaşayan farklı millet ve dinlerin etkisiyle oluşan halk inanışları, zamanla birbirine karışmış ve günlük hayatın önemli birer unsuru haline gelmişlerdir. Fakat unutulmamalıdır ki, inanışların oluşmasında din dışı etkenlerin tesiri olduğu gibi dinin de dolaylı yollardan etkisi vardır.

Her şeyden önce iyi bir gözlemci olan divan şairi de, içinde yaşadığı toplumun sahip olduğu her türlü inanışı kendi estetik anlayışı içinde şiirine aktarmıştır. Bu şekilde halk kültürü ve günlük yaşamın içindeki her unsur, divan şiirinde kendisine yer bulmuştur.

Halk inanışlarını şiirine başarılı bir şekilde aksettiren şairlerden biri de Zâtî'dir. Ziya Paşa tarafından "Türk şiirine temel koyan şairlerin üçüncüsü" olarak nitelendirilen bu büyük şair, Bayezid Câmî civarındaki dükkanında falcılık yaparak ve devrin büyüklerine kasideler yazarak geçimini sağlamıştır. Divanında var olan gazelleri incelendiğinde görülecektir ki bu büyük şair, divan şiirimizin hemen hemen tüm mazmunlarını ve inceliklerini başarıyla kullanmıştır.¹³ Zâtî, yaşadığı dönemde başta Bâkî olmak üzere birçok divan şairini etkilemiş ve tezkirelere göre birçok şaire ustalık etmiştir.¹⁴

İlk iki cildi Ali Nihat Tarlan¹⁵, üçüncüsü Mehmed Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri¹⁶ tarafından hazırlanan divanında yer

¹¹ Pertev Naili Boratav, *Türk Halkbilimi II, 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 8.

¹² Hilmi Ziya Ülken, "Türk Folklor Araştırmaları", *Türk Folklor Araştırmaları, I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974, s. 35.

¹³ Mehmet Arslan, "Zâtî'nin Şiirlerinde Mu'ammâ Benzeri Bazı Harf ve Kelime Oyunlarına Dair", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 306.

¹⁴ Mehmed Çavuşoğlu, "Zâtî", *İslam Ansiklopedisi, C. XIII*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir 2001, s. 467.

¹⁵ Ali Nihad Tarlan, *Zatî Divanı, I. Cilt*, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.; Ali Nihad Tarlan, *Zatî Divanı, II. Cilt*, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

alan 1825 gazeli esas olarak yaptığımız incelemede Zâtî'nin şiirlerinde sık sık halk inanışlarından bahsettiğini görmekteyiz. Divanda tespit ettiğimiz halk inanışlarıyla ilgili önemli unsurları; "Hazinelerle İlgili İnanışlar", "Perilerle İlgili İnanışlar", "Büyü, Muska, Nazar, Tılsım Fal ile İlgili İnanışlar", "Dualarla İlgili İnanışlar", "Hayvanlarla İlgili İnanışlar", "Gök Cisimleriyle İlgili İnanışlar", "Kadir Gecesiyle İlgili İnanışlar", "Şeytanla İlgili İnanışlar", "Diğer İnanışlar" başlıkları altında değerlendirdik. İnanışlarla ilgili olarak örnek verilen beyitlerin yanına parantez içinde önce gazel numarası, sonra beyit numarası verilmiştir.

Bu bağlamda Zâtî örneğinden yola çıkarak divan şiirinin halk inanışlarından hakkıyla istifade ettiğini ve sanıldığı aksine halk kültüründen uzak olmadığını göstermeyi amaçlamaktayız.

Hazinelerle İlgili İnanışlar

Eskiden insanlar; banka, emniyet sandığı gibi kurumlar olmadığından hırsızlık ve yağmaya karşı paralarını bir çömlek veya tencere içine koyarak bir yere gömerlermiş.¹⁷ Başkalarının kolayca ele geçirmelerini engellemek için de harabelik yerlere hazinelerini gömme yoluna giderlermiş. Hazinelerin vîrâneliklerde bulunmasının sebebi budur.¹⁸

Zâtî de hazinelerin harabelerde bulunduğu inancından yola çıkarak gönlünü hazineye benzetir. Sevgili gönül tahtını yıkmıştır ve yıkılan gönlünün yeri de hazineler gibi vîrânelerdir.

Gönlümü yıkma hayâlün tahtıdır cânâ didüm

Didi olur meskeni gencînenün vîrâneler (138/4)

Aşağıdaki beyitte de aynı anlam tekrarlanır. Âşığın gönlü bir hazineye benzetilir ve âşıkların yeri tıpkı hazineler gibi harabelerdir.

Gencsin ey pîr olası yık cefâ bünyâdını

Gönline gir 'âşıkun gencün yiri vîrânedür (383/3)

Hazinelerle ilgili olan halk inanışlarından bir diğeri de tılsımdır. Tılsımı; define gibi gizli şeyler bulmayı, kapalı yerleri, örneğin saray, mağara kapılarını açmayı sağlayan ve ancak ehlinin bildiği sözleri ya da kullandığı araçları gösteren bir inanış olarak

¹⁶ Mehmed Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri, *Zatî Divanı, III. Cilt*, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.

¹⁷ Ahmet Talay Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 165.

¹⁸ Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanının Tahlili*, Kitabevi, İstanbul 2001, s. 88.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

tanımlayan Boratav'a göre tılsımlar çeşitlilik gösterir.¹⁹ Halk inanışlarına göre kılıç veya genç bir kız tılsım olarak kullanılabilir.²⁰

Divan şiirinde tılsım, daha ziyade hazine unsuru ile birlikte düşünülür.²¹ Eskiden insanlar hazinelerini korumak için viranelere gömdükleri gibi yine hazinelerine kimsenin el sürmemesi ve çalmaya teşebbüs edememesi, edeceklerin bir fenalığa uğraması için bir tılsım yaparlarmış.²² Hazine için tılsım, hazineye bekçilik yaptırılan bir ejderhadır ve bu tılsım çözülmedikçe hazineye hiçbir şey kâr etmez.²³ İnanışlara göre yılan evin sahibi, koruyucusu, definelerin bekçisidir.²⁴

Yukarıda ifade ettiğimiz inanışların tamamını Zâtî'nin şiirinde rahatlıkla görebiliriz. Zâtî, bu inanışa aşk hazinesinin başındaki yılanı, âhının dumanına benzeterек telmihte bulunur.

Kılmamağ için tılsım-ı genc-i 'ışka meyli halk

Dûd-ı âh-ı Zâtî şekl-i ejdehâ-peyker yeter (476/7)

Zâtî, ilim hazinesine ulaşmak isteyenlerin tılsıma benzettiği insanı anlamasıyla, onun yaradılışındaki hikmeti idrak etmesiyle başarıya ulaşacağını söyleyerek bu inanışa göndermede bulunur.

Fehm itmege kasd eyler isen ger bu tılsım

Gencîne-i 'ilm açıvire Bârî Te'âlâ (1/3)

Zâtî, hazineleri koruduğunu inanılan tılsım ve yılan inancına değişik yollarla şiirinde değinmiştir. Kimi zaman yılanı, sevgilinin güzellik unsurlarıyla kullanır. Sevgilinin saçı, onun güzelliğini bekleyen bir yılan olarak tasavvur edilir. Ayrıca şekil itibarıyla kıvrım kıvrım olması münasebetiyle yılan ile birlikte zikredilir. Bazen de rakîbi, güzelliğini bir hazineye benzettiği sevgilinin başında bekleyen yılanı benzetir.

Ol âfet mâr-ı zülfin genc-i hüsninden gidermişdür

Ol itdüğü işün ben olmuşam bîmâr derdinden (1180/4)

¹⁹ Pertev Naili Boratav, age, s. 148.

²⁰ Age, s.85-86.

²¹ Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 129.

²² Ahmet Talât Onay, age, s. 165.

²³ Harun Tolasa, age, s. 129.

²⁴ Pertev Naili Boratav, age, s.75.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Zülfinün mârı kimün boynına tolaşdı ola
Kim bulupdur ‘acebâ genc-i firâvânı yine (1245/3)

Agu dilli ‘adûlar dôtun yanında çok ‘âşık
Hazer kılmak gerek gencîne-i pür-mâr sevmekden (1197/3)

Var mı bir sîmîn-beden yanınca ağyâr olmaya
Kanı bir gencîne anunla bile mâr olmaya (1399/1)

Perilerle İlgili İnanışlar

Halk kültüründe olağanüstü veya tabiatüstü varlıkların önemli bir yeri vardır. Bazen dinî bir inanıştan bazen de halk geleneğinin, memoraların veya masalların etkisiyle var olduklarına inanılan olağanüstü varlıklar, halk inanışlarının önemli unsurlarından biridir.

Türklerin sosyo-kültürel yaşamında yüzyıllardan beri var olan; cin, peri, mekir, albastı, çarşamba karısı, kara-kura, cadılar gibi birçok olağanüstü varlık hakkında çeşitli hikâyeler ve masallar uydurularak sözlü bir gelenek oluşmuştur.²⁵ Zamanla bu sözlü gelenek toplumun doğal bir yansıması sayılan edebiyatın önemli kaynaklarından biri olmuştur. Divan şairleri de olağanüstü veya tabiatüstü varlıklarla ilgili inanışları şiirlerinde değişik vesilelerle konu edinmişlerdir.

Zâtî de halk inanışlarındaki bu olağanüstü varlıklardan şiirinde sıkça bahseder. Özellikle perilerle ilgili inanışlara Zâtî divanında birçok beyitte rastlamaktayız. Yalnız burada şunu da ifade etmeliyiz ki, halk kültüründe birçok yerde “*peri*”, “*cin*” kelimesi ile birlikte eş anlamlı olarak kullanılır. Boratav, “ ‘Peri’ sözü, birçok hallerde ‘cin’ ile eş anlama gelir, ama bu varlığa daha çok masallarda rastlanır.”²⁶ demektedir. Aynı şekilde Özkul Çobanoğlu, memoralarda olağanüstü varlıklar arasında sayılan “cin, peri ve şeytan”ların aynı varlık familyasından geldiğini, fakat bu varlıkların kendi aralarında “iyi” ve “kötü” diye vasıflandırıldığını söyler. Çobanoğlu, cinler için sıralanan özelliklerin hemen hepsinin periler içinde düşünüldüğünü,

²⁵ Pertev Naili Boratav, age, s. 91-97.

²⁶ Age, s. 91.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

fakat “peri” kelimesiyle kastedilenin aslında kadınlar ve kızlar olduğunu ifade eder.²⁷ Bu ifadelerden yola çıkıldığında halk inanışlarında perilerin özellikle iyi varlıklar olduğu ve kadın veya kız olduğu görüşünün hâkim olduğu görülmektedir.

Periler, halk inancına göre özellikle hamamlarda ve vîrânelerde olur. Oturdukları ya da toplaşıp eğlenmek için uğradıkları yerler arasında değirmenler, hamamlar, terk edilmiş tekin olmayan evler, örenler, mezarlıklar, hanlar, köy odaları, büyük ağaçların altı gibi yerler bulunan periler; aynı zamanda her sûrete girebilmektedir.

Bu inanıştan yola çıkan birçok divan şairi de perileri; çeşme, pınar ve hamamların onların durak yeri olduğu, insanlarla ünsiyete gelmemesi, onlardan kaçması, gözle görünmemesi yani bir nevi gizlenmesi, son derecede güzel oluşları, bazen insanları kendilerine âşık edip bağlamaları, çeşitli sûretlere girmeleri gibi inanışlarla sevgili için müşebbehünbih olarak kullanırlar.²⁸

Zâtî, perilerle ilgili yukarıda sayılan birçok inanişi şiirine başarıyla aksettirmiş bir şairdir. Bunlardan biri de perilerin insanların gözüne görünmemeleridir. Periler; göze görünmez, bu yönüyle de sevgiliye teşbih edilir.²⁹ Onun görülebileceği tek yer âşığın gönlüdür.

O kim cism-i perî-âsâ nihândur çeşm-i insândan

Gönül gökinde Zâtî gün gibi anı ‘ayân buldum (945/7)

Halk arasında yaygın olan büyü, tılsım gibi yöntemler sayesinde insanlar iyi veya kötü niyetleri doğrultusunda amaçlarına ulaşmaya çalışırlar. Tanrı’nın adları (esmâ), Muhammed Peygamber’in adı ve sıfatları, ilk dört halifenin adları, tam dualar, Kur’ân ayetleri ya da onlardan parçalar vb. kullanılarak yapılan büyüler ve tılsımlar halk geleneğinde oldukça yaygındır.³⁰ Bu yöntemlerden biri olan esmâ çekmek, Allâh’ın isimlerinin bir veya birkaçının birbiri ardınca söylenmesiyle yapılır. Bu sâyede istenilen şey derhal olurmuş. Bu işi yapanlar esmâyı okurken birtakım hayâller, perîler, cinler göreceklerini sanırlarmış.³¹ Zâtî’de tek isteği olan periye benzeyen sevgiliyi görmek için esmâ çekmektedir. Bu sûretle onu göreceğine inanmaktadır.

²⁷ Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 74-75.

²⁸ Harun Tolasa, age, s. 54.

²⁹ Mehmed Çavuşoğlu, age, s. 110.

³⁰ Pertev Nâili Boratav, age, s. 133.

³¹ Ahmet Talât Onay, age, s. 195.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Riyâzetler çeküp esmâ okursın görmek istersin
Görinmezse sana Zâtî ‘acebdür ol perî-peyker (284/5)

Esmâ çekenler ayrıca etraflarına bir daire çizerek otururlar. Böylece kötü ruhlardan korunurlarmış. Bu olayı A. Talât Onay, “Esmâ çekilen odanın ortasına bir daire çizip içine oturmak ve ‘ûd-ı mendel yakmak şarttı. Çünkü habîs ruhlar daireyi geçip tecavüzde bulunamazlarmış.” şeklinde anlatmaktadır.³² Zâtî de bir şeytana veya cine benzettiği ve çok korktuğu rakipten korunmak için kendi etrafına daire çizmiştir. Böylece ondan korunacaktır.

Ey perî gâyetde korkarlar rakîb-i dîvden
Dâyire çizdikleri her dem budur ‘âşıklarun (744/2)

Zâtî, bir zikir halkasında sôfînin sihir ile periyi dâireye çekmeye çalıştığını da söyler.

Halka-i zikr içre sôfî raks eyler sanmanuz
Ol perîyi dâire içre girüp teshîr ider (222/3)

Perilerin yaşadıkları yerler de divan şiirinde konu edinilmiştir. Zâtî, perilerin meskeninin hamam olduğunu söyleyerek sevgilisini periye benzetmekte ve onu ancak hamamda görebildiğini ifade etmektedir.

Ey gönül dirler perînün meskeni hammâm olur
Yiridir ben de perî dirsem eger ol âfete (1430/6)

Ünlü bilgin Batlamyus’un teorisine göre dokuz kat olan gökyüzü,³³ Zâtî tarafından dokuz kubbeli hamama benzetilmiştir. Bilindiği gibi hamamlar, kubbeli yapılardır. Periye benzettiği sevgilisinin başkalarıyla hamama gittiğini öğrenen Zâtî’nin çektiği âhlar, felekleri dokuz kubbeli bir hamama çevirmiştir.

³² Age, s. 196.

³³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, İstanbul 2003, s. 69.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Sen perî gayr ile hammâma gidelden eflâk
Nâr-1 âhumla tokuz kubbeli hammâm oldı (1760/2)

Aynı inaniş başka bir beyitte tekrarlayan Zâtî, periyi bu sefer cennetle ilişkili olarak kullanarak bir hûrî ve bir melek gibi güzel olduğuna işaret etmek istemektedir.

Bir perîye germ olup hammâmda didüm ana
Bâğ-1 cennet içre bir billûrdan şimşâdsın (1064/5)

Eger gılmân-1 kasr-1 cenneti seyr itmek istersen
Temâşâ eyle sôfî ol perî hammâmdan geldi (1628/6)

Yukarıda daha önce ifade edildiği gibi, periler hamamların yanı sıra tekin olmayan vîrâne ve تنها yerlerde de bulunurlar. Vîrâne yerlerin bir özelliği de dîvânelerin uğrak yeri olmasıdır. Halk arasında dîvânelere “perî tutmuş, perilenmiş” denmektedir.³⁴ Sevgiliye tutulmuş olan âşık da bir anlamda “perilenmiş” olan dîvânelere benzetilmektedir. Bu yüzden perilerin buldukları vîrâneleri gezmektedir.

Ey perî şöyle harâb itdün ki ‘aklın Zâtî’nün
Hâline kah kah güler dîvâneler vîrânedden (1143/7)

Mecnûn’da bir periye benzeyen Leylâ’ya tutulmuştur ve onun yüzünden dîvâne olup dağlara, çöllere düşmüştür. Zâtî; Mecnûn’un dağlarda Leylâ’yı aramasını, perilerin تنها yerlerde olduğu halk inanişına bağlamaktadır.

Tağda ararsa Leylîyi Mecnûn ‘aceb midür
Zîrâ ısız mahaller olur mesken-i perî (1654/3)

Zâtî divanında, perilerin insanı delirttiğini gösteren başka örnekler de bulunmaktadır. Halk arasında perilerin giyinmiş veya çıplak olarak güzel kızlar ve kadınlar sûretinde görüldüğüne inanılır.³⁵ Bu güzellik karşısında âşığın dîvâne olmaması mümkün değildir. Öyle

³⁴ Mehmed Çavuşoğlu, age, s. 110.

³⁵ Özkul Çobanoğlu, age, s. 78.

ki periye benzeyen sevgilinin tasviri bile âşığın dîvâne olmasına sebep olabilir.

Keremler eyle gel üstâdlar cânıçün ey nakkâş
Gören dîvâne olur ol perînün yazma tasvîrin (1081/4)

Halk inanışlarına göre deliler, baharın gelişiyle daha da çıldırır. Bahar ayı içinde bir de periler gibi güzel sevgiliyi gören âşık, artık mecnûn olur. Bu telakkiden yola çıkan şairimiz de, peri gibi güzel sevgiliyi görüp ona çarpılan ve bu yüzden dîvâne olan gönülünün baharın gelişiyle iyice mecnûn olduğunu söylemektedir.

Rûzdan fark eylemez leyli dil-i şûrîdeyi
Ol perînün nev-bahâr-ı hüsnidir mecnûn iden (1133/2)

Halk arasında perilerden gelecek kötülüklerle karşı tedbir almayanların, onları herhangi bir sebeple kızdıranların veya onlara meydan okuyanların çarpılmak, sakatlanmak, hatta öldürülmek suretiyle cezalandırılacağına inanılır.³⁶ Halk inanışlarına göre perilerle uğraşanlar er ya da geç periler tarafından çarpılırlar. Şairimiz de periye benzeyen sevgiliyi aniden karşısında görünce ağzının eğildiğini söyler. Şair, ayın hilal şekline olmasını sevgilinin kaşlarını görmesine bağlamak sûretiyle hüsn-i ta'lîl yapar.

Âdem oldur toğrusını söyleye nâ-geh seni
Göricek ağzum eğildi ey perî-zâdum benüm (889/5)

Matla'-ı hüsnünde görmüş ol hilâl ebrûları
Dün gice mâh-ı nevün agzı egilmiş ey perî (1576/1)

Büyü, Muska, Nazar, Tılsım, Fal ile İlgili İnanışlar

Boratav'a göre, "İyi veya kötü bir sonuç olmak için tabiat öğelerini, yasalarını etkilemek ve olayların olağan düzenlerini değiştirmek için girişilen işlemlerin topuna birden büyü denir."³⁷ Maalesef halk kültüründe önemli bir yeri bulunan büyücülük için

³⁶ Pertev Naili Boratav, age, s. 92.

³⁷ Age, s. 128.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

çeşitli araçlar ve maddeler kullanılmaktadır. Boratav büyü için kullanılacak araçların; esmâ, dualar, rakamlar, türlü remiz veya resimler gibi “yazı” türünden olabileceği gibi yenilen, içilen, yakılan, bağlanan veya dikilebilen, gömülen, düğüm atılabilen eşyalar da olabileceğini ifade eder.³⁸

Eskiden yukarıda sayılan yollarla “iyi” veya “kötü” diye vasıflandırılan büyüler yapılırdı. Büyüler çoğunlukla “*muska, hamâyil, nüsha, bâzûbend, yafta, hâmî, hurz, ta'vîz, vefk*” gibi değişik isimlerle anılan yazılı bir kâğıt veya deri parçası yoluyla gerçekleştirilirdi.

Nazar, bir hastalığa karşı korunmak, kazalara karşı korunmak, kaybedilen bir eşyayı bulmak... gibi iyi niyetle yapılan büyüler çoğunlukla toplum tarafından hoş görülürdü. Bu tür büyüler yapılırken bir deri veya kâğıt parçasının üzerine çoğunlukla; âyet, Allah'ın isimleri, Hz. Muhammed'in ve meleklerin isimleri ile tılsımlı olduğuna inanılan sözler yazılırdı. Bu deri ve kâğıt parçaları; genelde üçgen şeklinde katlanarak ve zarar görmemesi, yazıların silinmemesi amacıyla muşambaya veya bir deri parçasına sarılarak boyuna asılır veya elbiseye dikilirdi.³⁹ Muskalar; çocukların omuzlarına, büyüklerin boynuna asılırdı. En çok da üçgen biçiminde yapılırdı.⁴⁰

Büyü, divan şiirinde de halk kültüründeki özellikleriyle birlikte anılır. Bu konuyla ilgili olarak Zâtî divanında birçok örnek bulunmaktadır. Zâtî, sevgilinin güzellik unsurları olan “hat, leb, kâmet” ile birlikte “hurz, hamâyil, vefk, şirinlik muskası, nüsha” gibi kavramları kullanır. Bu sayede sevgiliye yaklaşmayı, ona şirin görünmeyi arzulamaktadır. Ayrıca aşağıdaki beyitlerden muska, nüsha, hamâyil veya pazıbentlerin kola bağlandığı, boyuna takıldığı veya vücutta taşındığı da anlaşılmaktadır. Yine dikkat edilirse bu kavramlar etrafında “yazmak, hâme, hat” gibi yazıyla ilgili kelimeler kullanılmıştır.

Nushalar yazdurup ey dâst hamâyil nidem âh

Tolayup boynuna kolın seni pehlûya çeker (427/4)

Bana tatlu gelür başdan başa ol ney-şeker-kâmet

Meger kim yazdurup boyınca şirinlik götürmişdür(426/6)

³⁸ Age, s. 132.

³⁹ Raphaella Lewis, *Osmanlı Türkiyesi'nde Gündelik Hayat, Âdetler ve Gelenekler*, (çev. Mefkure Poroy), Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1973, s. 52-54.

⁴⁰ Pertev Naili Boratav, age, s. 146.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Tatlu tatlu leblerün vafında ŧi'rüm okuyan
'Âleme ŧirinlük için husrevâ ŧekker okur (393/3)

Füsûn-ger hâmem ana yazmasa boyunca ŧîrînlük
Güzeller koynına girmezdi dîvân-ı ŧeker-pâşum (887/4)

Eyâ veffâk-ı müşfik bir mücerreb nusha lutf eyle
Ola kim yâr ile olam hamâyıl gibi hem-pehlû (1222/3)

Hatt-ı yâkûtun senün ŧîrîn mücerreb nushadur
Kand-i nâba müşg ile yazıldı hırz-ı cân için (1196/4)

Bir mücerreb nusha yazun ben kara yazulıya
Tâ ki bâzû-bendler gibi öpem bâzûsını (1708/6)

Zerrîn hamâyilün kolını saldı boynuna
Ey sîm-ten meger ki mücerreb du'âsı var (405/4)

Koynında götürürdü hamâyil gibi müdâm
Zâtî eger ki okısa Sahbân risâlemüz (547/7)

Bir kâğıda veya deri parçasına yazılan muskaların hazırlanmasında müşk ve za'ferân gibi güzel kokulu maddelerin de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Hırz-ı cåndur al evrâk üzre düşünâm-ı lebüm
Müşg ile yazsun getürsin dir imiş baş üstine (1308/6)

Saruşın bir güzel gördüm 'izârında hatı Zâtî
Yazılmış san du'â-yı nûr müşg ü za'ferân ile (1389/5)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Yukarıda daha önce ifade edildiği gibi muskalar, nazardan veya bir hastalıktan korunmak amacıyla da kullanılırdı. Fakat özellikle muskalar, halk hekimliğinde insan vücuduna gelecek zararları önleme güçleri bakımından önemlidir.⁴¹ Muskalar, özellikle ateşli bir hastalık olan hummaya karşı şifa olacağına inanılarak kullanılırdı.⁴²

Hummâ-yı ‘ışka nusha yüri kâr eylemez
Ey bana nusha yazan anun iç suyunı ez (521/1)

Ey bana nusha yazan kimse yüri ez suyun iç
Ditreten derd ile dir dir beni fûrkat tebidür (398/6)

Yakarsa yaksun âteş-i cevriyle nusha-veş
Yanında olayın teb-i hicrân kosun beni (1662/3)

Eskiden çok yaygın olan veba hastalığına karşı da muskalar kullanılırdı. Vebadan korunmak için muskaların içine yakut konulmuş. Boğaza asılırsa veya yutulursa vebaya ve vesveseye karşı koruyacağına, iyileştireceğine inanılmış.⁴³

Yâkûtun üzre kâtib-i devrân gubâr ile
Bir nusha yazdı adını hırz-ı revân kodı(1741/4)

Hastalıkların yanı sıra özellikle hayvanlardan gelecek zararlara karşı halk arasında “afsunlama” diye tabir edilen yöntem uygulanırdı. Özellikle akrep ve yılan gibi zehirli hayvanların sokmasına karşı afsunlama yaparak korunma yöntemi uygulayan insanların varlığına inanılırdı.⁴⁴ Halk arasında “şerbetlenmek” şeklinde de ifade edilen bu uygulama, özellikle tarikat şeyhlerinin okuyup üflemesi sonucunda yılanların sokmayacağı inancını da yansıtmaktadır. Bu sayede o kişiye yılan zarar vermeyecektir, hatta

⁴¹ Age, s. 151.

⁴² Vildan Serdaroğlu, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2006, s. 261.

⁴³ Ahmet Talât Onay, age, s. 458.

⁴⁴ Abdulkadir Sipahi, *Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 3.

yılanın kendisini öldürmemesi için efsunlu kişiye yalvaracağı söylenmektedir.⁴⁵

Halk arasında akrep ve yılanın özellikle tiryâk ve reyhandan kaçtığına dair bir inanış vardır.⁴⁶ Aşağıdaki beyitte geçen tiryâk kelimesi, A. Talât Onay tarafından “yılan ve akrep sokmalarında vücuda giren zehirlerin etkisiz hale getirilmesinde kullanılan panzehir”⁴⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Zâtî de yılan zehrinin kendisine etki etmeyeceğini söyler. Çünkü yılan zehrine karşı kendisinin tiryâkı yani panzehiri vardır. Bir anlamda yılan zehrine karşı efsunlanmıştır.

Eylemez te'sîr zehr-i ef'î-i âşûb ana

Kim ki isti'mâl iderse Zâtîyâ tiryâkümüz (498/7)

Geçmişten günümüze kadar varlığını sürdüren ve etkinliğini hâlâ koruyan inanışlardan biri de nazar inanışıdır. Hz. Muhammed'in “Göz değmesi hakır.”⁴⁸ hadîsinden de anlaşılacağı üzere İslam dininde de nazarın varlığı kabul edilmiştir. Nazar; kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu nitelikleriyle insanlara, hayvanlara ya da bir nesneye bakmak sûretiyle canlılara hastalık, sakatlık, ölüm; nesnelere de kırılma gibi etkileri olan bir olaydır.⁴⁹ Nazara, halk deyişiyile “kem gözler” sebep olur. Nazara karşı korunmak için; nazarlık, üzerlik otu, iğde çekirdeği, yengeç veya kurt dişi, kurşun dökürme, tütsülenme gibi yollar denir.⁵⁰

Fakat halk arasında çoğunlukla Kur'an'ın bir veya birkaç sûresi yahut çeşitli duaların bir kâğıda yazıldıktan sonra bunun üçgen şekline getirilip yedi kat muşambaya sarılmasıyla yapılan muskanın bir bez kılıf içerisinde omuzda, boyunda ya da koyunda taşınmasıyla nazara karşı tedbir alınmaktadır.⁵¹

⁴⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, İkinci Kitap*, (Hazırlayanlar: Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 373-374.

⁴⁶ Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 396.

⁴⁷ Ahmet Talât Onay, age, s. 442.

⁴⁸ *Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi*, Cilt : 11, (Hazırlayan: İbrahim Canan), Akçağ Yayınları, Ankara (?), s. 111.

⁴⁹ Pertev Naili Boratav, age, s. 125.

⁵⁰ Özkul Çobanoğlu, age, s. 197.

⁵¹ Nilgün Çıblak, “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı, ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* (TÜBAR), Sayı: 15 (2004), s. 108.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Nazar inanışından yola çıkan Zâtî, sevdiğine başkalarına bakmamasını nasihat eder. Çünkü sevgiliyi görenler ona hayran olacaklar ve ona nazarlari degecektir. Buna karşılık en etkili yol da “hırz”, “levha” veya “tılsım” olarak nitelendirdiği muskalardır.

Yabana bakma sâni'a sun'ından it nazar

Gör bu tılsımı özge temâşâ degül misin (1005/2)

Hatun bir hırz-i cân yazmış lebün üzre senün cânâ

Hazer kıl göz deger ana deyen kimse yalan söyler (365/5)

Eskiden beri insanlar, yapılacak bir işin sonucunun iyi mi kötü mü olacağını önceden bilmek; bir insanın yazgısını öğrenmek, talihli olacağı girişimleri sezebilmek; yapılması gereken bir iş için uğurlu bir saat seçebilmek gibi sebeplerle fala bakma ihtiyacı duymuşlardır. İnsanlar; bu yüzden rüzgârdan, kuşların uçuşundan, ötüşünden anlam çıkarmaya, kendi gövdesindeki istemsiz hareketleri (göz seğirmesi, kulak çınlaması, hıçkırık...) iyiye ya da kötüye yormaya başlamıştır.⁵² Zamanla bir gelenek hâline gelen fal inanışı, eski Osmanlı toplumunda ve günümüz kültüründe etkin olan bir halk inanışdır. Hemen hemen toplumun her kademesinde yaygın olarak var olan bu telakki, kültürümüze “Fala inanma, falsız da kalma” şeklinde yansımıştır. İnsanların kendi geleceğini, yakınlarından birinin sağlık durumunu, uzakta olan birinin hâlini öğrenme, çaldırdığı veya yitirdiği değerli bir nesneyi bulma kaygısı gibi önemli hâllerde, kendi imkânları ile elde edemediği bilgiyi sağlamak için falcılara başvurmaları eski bir gelenek ve inanış olarak günümüzde de etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir.⁵³

Zamanla bir ilim olarak değerlendirilen fal inanışı, Osmanlı toplum hayatında hemen her sosyal tabakanın başvurduğu bir inanış olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta öyle ki Osmanlı sarayında bu tür işler için müneccimbaşı adıyla anılan bir görevli bile bulunmaktaydı. Halk arasında “esnaf” kimliği taşıyan remilciler, falcılar bulunmaktaydı.⁵⁴ Bilindiği gibi şairimiz Zâtî de remilcilik yaparak geçimini sağlamaktaydı. Remil, geleceğe yönelik tahminlerin yapıldığı bir fal çeşididir. Remle bakmak için; bir kâğıda veya kolay

⁵² Sennur Sezer, *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998, s. 9.

⁵³ Pertev Naili Boratav, age, s. 122.

⁵⁴ Sennur Sezer, age, s. 10.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

olsun diye bir tahtaya kum konur, üzerine rastgele dört sıra nokta atılır. Daha sonra noktalar ikişer ikişer birbirleriyle çizgi çekilerek birleştirilir. Her sıranın sonunda açıkta tek nokta kalırsa bir tarafa bir işaret konur. Açıkta nokta kalmamışsa bu sefer çizgi çekilir. Böylece bütün noktalar birleştirildikten sonra ortaya çıkan şekle göre anlam çıkarılırdı.⁵⁵ Zâtî, remille ilgili beyitlerde sevgilinin güzelliğini ve güzellik unsurlarından olan yanağını birlikte düşünür. Kendisi de bir remmâl olan Zâtî'nin bahtı sevgilinin güzelliği ve yanağı gibi aydınlıktır.

Gönülde 'ârızun tutdum zamîrüm bil didüm remmâl
Didi kim tutduğun Zâtî gülistân-ı müzeyyendür (279/5)

Mihr-i hüsnün dilde tutdum reml aturdum sabâh
Gün gibi rûşen zamîrün didiler remmâller (475/6)

Bu Zâtî seyr-i nokta-i garrâ bilür diyu
Levh-i 'izârunuzda nokat dökdi hâlünüz (529/5)

Yıldız falı, el falı, kâğıt falı, iç organlar falı, kuş falı, kum falı, zar falı, ateş falı, su falı, ihtilac, çay ve kahve falı...⁵⁶ gibi birçok fal çeşidinin bulunduğu Osmanlı toplumunda falnâmeler de yazılmaktaydı.⁵⁷ Bu falnâmelerden bazıları Kur'an falına dayanmaktaydı. Buna göre manevi yönden bir mana çıkartarak karara varmak isteyen bir kimse abdest aldıktan sonra Kur'an'ı eline alır, Kur'an'ın rastgele bir sayfasını açar, sağ taraftan baştan üç satır okur ve manaya göre bir netice çıkarır.⁵⁸ Tabî Kur'an falına değişik şekillerde bakıldığı da oluyordu.

Kendisi de bir falcı olan Zâtî, divanında bu konudaki inanışlara da yer vermiştir. Zâtî, fal konulu beyitlerde "*ferruh-fal, ferhunde, tali', sa'îd, hüsn*" gibi ifadeler kullanılarak falın olumlu

⁵⁵ Abdülaziz Bey, age, s. 368.

⁵⁶ Mehmed Aydın, "Fal", *TDVİA*, Cilt :12, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 135.

⁵⁷ Fal ve çeşitleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. : İ. Hakkı Aksoyak, Kefeli Hüseyin-Râz-nâme, *Journal of Turkish Studies*, Volume XIII, Harvard University, 2004.

⁵⁸ Abdülaziz Bey, age, s. 364.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

çıkacağına işaret eder. Kur'an falıyla ilgili beyitlerde sevgilinin yüzünün genelde Mushaf'a yani Kur'an'a benzetildiği görülür.

Açdı cemâli mushafını 'îd ile bahâr
Ferhunde oldu tâli'ümüz fâlümüz sa'îd (121/2)

'Arz iderse mushaf-ı hüsnin eger kim Zâtîyâ
Tâli'üm ferhunde vü fâlüm sa'îd eyler Hüseyin (1189/5)

Mushaf-ı hüsnün bu gün keşf eyledün yüz şevk ile
Ey kamer-tal'at yine ferhunde-fâl itdün beni (1489/6)

Halk arasında yaygın olan bir diğer fal türü de ihtilâc falıdır. Kimi organların istek dışında oynaması (göz seğirmesi vb.) için yapılan yorumlar bu fal türünün özünü oluşturur.⁵⁹ Zâtî de göğsünün seğirmesini talihinin açılacağına yormak suretiyle bu inanişe gönderme yapar.

Sîne segrür sehm irür gâlib kemân-ı yârdan
İhtilâcum Zâtîyâ devlet nişânın depredür (444/5)

Aynı zamanda kendisi de bir remmâl olan şair, rüyasını yorumlatmak üzere bir meslektaşının yanına gider.

Düşde gördüm zülfünü remmâle vardum subh-dem
Didi miskîn bu gice bir ejdehâdur gördüğün (754/3)

Şamanların yitiklerden haber almak için kullandıkları araçlardan biri de aynadır. Bir anlamda su falına benzeyen ayna falına, Zâtî divanında da rastlamaktayız. Şair; sevgilisine aynaya bakmasını ister, sonucun ne olacağını kendisi de bilmemektedir.

Zâtîyâ ol mâh varsun bir zaman seyr eylesün
Görelüm âyîne-i devrân ne sûret gösterür (194/5)

⁵⁹ Sennur Sezer, age, s. 13.

Büyü, maji, efsun, tılsım gibi isimlerle de anılan sihir de, binlerce yıllık geçmişi bulunan bir halk inanışıdır. Sihir; aslında muska, efsun, tılsım gibi büyüünün bir çeşidi sayılmaktadır. Bir kimseye kötülük yapmak, bâtılı hak göstermek gibi sebeplerle yapılan sihir için değişik yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden biri de; birbirine âşık olunması istenen iki kişinin isimlerinin Süryanice olarak hiç kullanılmamış bir nala yazılmasıyla gerçekleşir. Nal, daha sonra ateşe atılır ve hocalar okurlar. Böylece o iki kişi birbirine âşık olurmuş. Ayrıca kötülüğü istenen birinin ismi de nalın üstüne yazılarak ateşe atılmış. Böylece o kişi ızdırap ve acı çekermiş.⁶⁰ Bazen de sevgiliye tez kavuşmak için ateşe nal atılarak büyü yapılmış.⁶¹

Zâtî, sevgilinin kendisine acı çektirmek için ateşe nal atmak suretiyle sihir yaptığını söylemektedir.

Na'l saldun âteşe cânını teshîr itmege

Sînesini Zâtî'nün çignetdün ata ey nigâr (290/5)

Sînemi çignetdi ol çâbük-süvârum atına

Cânı teshîr itmek için na'l saldı âteşe (1258/2)

Büyü yapan kadınlara halk arasında cadı denmektedir. Onay, cadıyı şöyle tanımlamaktadır. “Gûyâ saç telleriyle sihir yapan kadın. Edebiyatımızda bir görüşte insanı büyüleyen, câzibeli, oynak dilber yerinde ve göz, gamze, saç vasfında kullanılmıştır.”⁶² Bu tanımlamanın yansımaya Zâtî'nin beyitlerinde aynen rastlamaktayız. Büyüyle ilgili hususlar, Zâtî'nin şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarıyla birlikte düşünülmüştür. Şair, sevgilinin gözünü cadıya benzetir. Bâzen de şiiri vasıtasıyla büyü sözler söyleyen Zâtî, başkaları tarafından cadı olarak nitelendirilir. Tâbiî şiirinin büyü olmasının sebebi yine sevgilinin gözleridir.

Zâtiyâ sihr ile cādû gözi gönlüm alalı

Beni sehhar sanur kim ki görürse gazelüm (941/5)

⁶⁰ Ahmet Talât Onay, age, s. 344.

⁶¹ Âmil Çelebioğlu, “Kültür ve Edebiyatımızda Ay”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 680.

⁶² Ahmet Talât Onay, age, s. 133.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Gözün vafında bir sihr idüp efsûn okudum ki anı
Görenler didiler şâ'ir degüldür Zâtî câdûdur (449/5)

Bir gazel didüm harâmî gözlerün vafında kim
Dir gören sihr eylemiş Zâtî zihî sihr-i halâl (837/5)

Bir gazel tasnîf kıldum çeşm-i dil-ber üstine
Zâtîyâ 'âlemdede efsûn okıdum sihr eyledüm (1001/5)

İnanışa göre cadılar, büyü yaparken saç tellerini kullanırlar. Saçla büyü yapanlar, düşmanın saçından bir miktar alarak sabuna sarar, üzerine bir iğne veya benzeri bir şey saıplarmış. Daha sonra kör bir kuyuya veya ateşe atırlarmış.⁶³ Zâtî de bu uygulamaya telmihte bulunmaktadır. Ateşe atılan saçtan, sevgilinin saçlarına benzeyen yılan şeklinde bir duman çıkmaktadır.

Saçun vafında bir sihr itdi kim tûmârını Zâtî
Eger şem'a fetîl itse duhânın şekl-i mâr eyler (394/5)

Bu tür büyülerle, varlıkların insanların gözünde farklı görünmesi de amaçlanır. İnsanlar, büyüyle sevdiği bir kişiyi kötü bir sûrette görebilir. Aşağıdaki beyitte göz ve saç bir arada kullanılmak suretiyle sihirden bahsedilmiştir. Sevgilinin dağınık saçları, şairin gözünde sihrin etkisiyle yılan gibi görünmektedir.

Meydân-ı 'ârızında ki ola zülfi târ-mâr
Sihri ile çeşminün görünür cümle târı mâr (317/3)

Dualarla İlgili İnanışlar

Dua, İslam dininde bir ibadet olduğundan toplum hayatında her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Müslümanlar genelde başlarına gelecek kötü şeylerden korunmak, sağlıklı olmak, dinin emrettiği şekilde yaşamak, maddi ve manevi ihtiyaçlarını gidermek ve daha birçok sebepten Allah'a el açıp dua ederler. Duaların Osmanlı

⁶³ Abdülaziz Bey, age, s. 372.

sosyal hayatında bu kadar etkili olması, ister istemez dualarla ilgili bazı inanışların da ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Bu bağlamda, Kur'an-ı Kerim'in yirmi dördüncü sûresi olan Nûr sûresi ve bu sûreye adını veren Nûr âyeti meşhurdur. Nûr sûresinin 35. âyeti olan Nûr âyetinin meali şöyledir: "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nûrunun misali sanki içinde mişkât bulunan bir lâmbadır. Lâmbada bir sırça içindedir, sırça sanki incismi bir yıldızdır ki, doğuya da, batıya da ait olmayan, mübarek bir ağaçtan, bir zeytinden tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse kendisine bir ateş dokunmasa bile ışık verir. Bu, nûr üstüne nûrdur. Allah, nuruna dilediğini hidayet eder ve insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi bilendir."⁶⁴ Yazır'ın, "bir ışık tecellisi, gerek duygusal ve gerek akılla ilgili bütün karanlıkların zıddı olarak vicdan ve basirette meydana çıkan nesnel ve öznel tecelliler"⁶⁵ olarak tarif ettiği nûr kavramı, klasik edebiyatımızda genelde övgü amaçlı kullanılır.

Klasik şiirimizde de sevgili, âşık için bir nûrdur. Dolayısıyla sevgili ve nûr kelimeleri birlikte kullanıldığında çoğunlukla sevgilinin güzellik unsurlarıyla birlikte düşünülür. Bu sayede sevgili nûrânî ve ilâhî bir varlıkmiş gibi görülür.

Zâtî'de bu telakkiden yola çıkarak sevgilinin yüzünü, yanağını ve gerdanını beyazlığı dolayısıyla nûr kavramı ile birlikte zikreder. Tabî nûr kavramı etrafında parlaklığı dolayısıyla ay ve güneş de birlikte düşünülür. Güneşin ve ayın aydınlatıcı olması ve parlaklığı, sevgilinin güzellik unsurları ile birlikte anılmasına sebep olmuştur.

Dir o mâhun gerdeninde Zâtîyâ anı gören

Sûre-i Nûrî ne nâzüg eylemiş ezber yaka (13/7)

Didüm ey meh 'izârunda nedür ol hat ki yazılmış

Ayıtdı kim du'â-yı nûr ile imân du'âsıdur (244/4)

Aşağıdaki beyitten Nûr Sûresi'nin levhalara yazıldığı ve nazardan korunmak için kullanıldığı da anlaşılmaktadır.

⁶⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Cilt: 5, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 388.

⁶⁵ Age, s.388-389.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Yavuz gözden anı hıfz itmek için sadr-ı pür-nûrî

Du'â-yı Nûr yazılmış gümişden levhadur sâfi (1782/3)

Nûr duası, sevgilinin güzellik unsurlarının yanısıra halk inanışlarında önemli bir yeri olan sihir ve büyü ile birlikte de zikredilmiştir. Halk inanışlarında büyü, sihir, nazar, tılsım, muska gibi uygulamalarda Kur'an âyetlerinin de kullanıldığı bilinmektedir. Büyü ve sihirle uğraşan insanlar yaptıkları işlere dinî bir hüviyet kazandırmak amacıyla Kur'an âyetlerini de kullanmışlardır. Bu amaçla kullandıkları âyetlerden biri de Nûr âyetidir. Yukarıda daha önce de belirttiğimiz gibi büyü işi ile uğraşanlar sihir yaparken bir dâire çizerler ve bazı özel dualar okuyarak amaçlarına ulaşmaya çalışırlar. İşte sihir yapmak için kullanılan dualardan biri de Nûr duasıdır.

Şair; ayın etrafındaki hâleyi, sevgiliyi büyülemek için çizilmiş bir daireye benzetir. Bilindiği gibi teshîr etmek, “bir daire içinde tütsüler yakıp efsûn ve duâlar okuyarak matlûbu elde etmeye”⁶⁶ denmektedir. Bu dâire içinde sihir yapmak için okunan dualardan biri de Nûr duasıdır. Zâtî, bu sayede sihirle ilgili bir inanışa gönderme yapmıştır.

Çevresinde görünen hâle degül mâh ol mehi

Dâ'ire çizmiş du'â-yı nûr ile teshîr ide (1295/2)

Nûr duasıyla ilgili bir diğer inanış da, mezarlarla ilgilidir. Buna göre Nûr duası, kabre konursa ölü için bir şefaathçi olacaktır. Bu dua sayesinde kabir aydınlanacaktır. Nûr duası ile ilgili ifade edilen bu tür inanışlar, Osmanlı toplum hayatında etkili olmuş, kabirlere Nûr duası konmuştur. Zâtî de Nûr duasıyla ilgili inanışları ve uygulamaları şiirine aksettirmiştir.

Ko du'â-yı nûr yirine yazup düşnâmını

Kabrüme mihrünle ölürsem eger ey âfitâb (73/2)

Du'â-yı Nûr yirine kodururdu mezârında

Eger kim cân virürken işideydi Enverî şî'rüm (940/5)

⁶⁶ Ahmet Talât Onay, age, s. 439.

Yukarıdaki beyitte şairin özellikle “Enverî”den bahsetmesi de dikkat çekicidir. “Enverî” kelimesi bilindiği gibi “nûr” kelimesinden türetilmiştir.

Zâtî divanında dua ile ilgili geçen inanışlardan bir diğeri de “duâ-yı seyf” terkibi ile ifade edilen kılıç duasıdır. İnanişâ göre kılıçların daha keskin olması, daha çok düşman öldürmek ve kılıç darbelerinden korunmak için kılıçların üzerine çeşitli dualar yazılmıştır.

Klasik şiirimizde kılıç daha çok sevgilinin gamzesi ile birlikte zikredilir. Zâtî’ye göre sevgilinin gamzesi “duâ-yı seyf” yazılı bir kılıca benzemektedir.

Râstî ey gamze sen bin cân deger bir tûrsin
Yâ du’â-yı seyf yazılmış güzel şemşîrsin (1023/1)

Aşağıdaki beyitte kılıç duasının sevgilinin gamzesiyle birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Sevgilinin gözleri, üzerinde kılıç duası yazılan bir kılıca benzetilmektedir. Tabî bu bakış kılıcının muhatabı âşıktır.

Ey perî sihr ile çeşmün gamzeni geh tûr ider
Geh du’â-yı seyf okur bir hûş güzel şemşîr ider (222/1)

Şair, sevgilinin yolunda can vermek için üzerinde du’â-yı seyf yazılı olan kılıç ile ölmeyi arzulamaktadır.

Ol du’â-yı seyf hakkı bile al gel tîgüni
Yolına can virmedür bana hey âfet ârzû (1231/2)

Bir başka beyitte şair, duâ-yı seyf terkibi yerine “âyet-i şemşîr” terkiibini kullanır. Aşağıdaki beyitlerde Zâtî, sevgili başını kesse de aşkından vazgeçmeyeceğini söylemektedir.

Kesersen başını Zâtî be-hakk-ı âyet-i şemşîr
Kesilmez tîg-i ‘ışkundan cihândan inkıtâ’ eyler (363/5)

Du’a-yı seyf hakkı için kesersen başını Zâtî
Kesilmez senden ey hûnî cihândan inkıtâ’ eyler (395/5)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Yukarıda ifade edildiği gibi kılıç duası sayesinde daha çok düşman öldürüleceğine inanılmaktadır. Şair de sevgiliden rakîbin başının kesilmesi için üzerinde seyf duası yazılı olan kılıca benzettiği bakışlarını kullanmasını istiyor.

İçme and ey gözi cellâd rakîbün başına
Kerem it seyf du'âsı hakîçün anı kes e (1302/5)

Dualarla ilgili bir diğer inanış da, seher vakti yapılan duaların Allah tarafından kabul edileceğidir. Seher vaktinin kutlu olduğuna ve bu vakitte yapılan duaların mutlaka kabul edileceğine inanılır. Kur'an-ı Kerîm'de Zâriyât Sûresi 18. âyetinde "Ve seher vakitleri, hep istiğfar ederlerdi."⁶⁷ şeklinde ifade edilen bu inanış, klasik şiirimizde de yansımaları bulmuştur. Bu vaktin duâ ve istiğfarların kabul edilmesi için en uygun vakit olduğu Kur'an'da açıkça ifade edilmiştir.⁶⁸

Zâtî de bu inanıştan yola çıkarak seher vaktinde duâ etmektedir. Elbette bu duânın tek bir amacı vardır. O da sevgilinin yüzünü görmek, onu kavuşmak ve bu sâyede aşk derdine şifa bulmaktır. Aşağıdaki beyitlerde seher vakti, sevgilinin yüzünün güzelliğiyle ilgili olarak düşünülmüştür.

Zâtî yüzün görürsen yârün visâlin iste
Dirler seher deminde makbûl olur du'âyı (1512/5)

Cân yüzün gördükce kapundan ider bûsen taleb
Subh-dem dârü'ş-şifâda derde dermân istenür (336/4)

Sevgilinin yüzü aydınlıktır. Bu yüzden sevgili ortaya çıkınca karanlık sona erecek, sabah olacaktır. Zâtî'ye göre de bu vakitte yapılacak duâlar mutlaka kabul olacaktır.

Feryâduna irerse nigârün du'âlar it
Ey dil seher irişse du'â müstecâb olur (403/3)

⁶⁷ Elmalı M. Hamdi Yazır, age, cilt. 6, s. 578.

⁶⁸ Age, cilt 6, s. 582.

Halk arasında gökte bir kapı olduğu, bu kapının kıyamete dek açık olacağı inancı yaygındır. “Hâcet kapısı”⁶⁹ olarak da nitelendirilen bu kapı açık olduğu sürece dualar kabul edilecektir. Şair de bu inanca vurgu yapar.

Kabûl oldu du’ân ey dil açuk buldum der-i kasrın
Hudâdan vuslatın iste ki gök kapısı açuktur (463/3)

Hâcetüm oldı kabûl açdum der-i kasrun senün
Gök kapısı ey melek bu gün açuktur var ise (1266/4)

Hayvanlarla İlgili İnanışlar

Hayvanlar, divan şiirinde çeşitli efsane ve inanışlara konu olmuştur. Özellikle yılan konusunda klasik şiirimizde birçok inanışa yer verilmiştir. Bu inanışlardan en yaygın olanı daha önce de ifade ettiğimiz gibi yılanların hazinelerin bekçisi olduğu inanışıdır. Bu konuya hazinelerle ilgili inanışlardan bahsederken değindiğimiz için bu bölümde yer vermeyeceğiz.

Klasik şiirimizde rengi ve şekli dolayısıyla daha çok sevgilinin saçlarıyla birlikte zikredilen yılanla ilgili olarak Zâtî, farklı inanışlara da divanında yer vermiştir.

Bunlardan biri de yılanın özellikle zümrüitten kaçtığı inanışıdır. İnanışa göre zümrüt yılanın gözlerini kör edermiş.⁷⁰

Sînemde yine körlüğüne mâr rakîbün
Bir nice zümrürüd kodı ahcârı habîbün (809/1)

Bilindiği gibi yılan sürüngen bir hayvandır. Şeytanın yılan kılığına girerek Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın cennetten kovulmasına sebep olduğuna ve bu yüzden cezalandırıldığı için de ayaklarının olmadığına inanılır. Bu inanıştan yola çıkarak yılanın ayağını gören kişinin ölünce cennete gideceğine, dualarının kabul edileceğine ve sağlığında iken bey veya sultân olacağına inanılır.⁷¹

⁶⁹ Pertev Naili Boratav, age, s. 55.

⁷⁰ Tahir Olgun, *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar*, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 77.

⁷¹ Ahmet Talât Onay, age, s. 462.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/2 Winter 2009

Zülfün altında gelür bir gün hatun didüm ana
Ol yılan ayağıdur anı gören sultân olur (381/3)

Zülfi altında görürsen hattın iste vuslatın
Ejder ayağı görünse müstecâb olur du‘â (11/3)

Karınca da, divan şiirinde çeşitli efsânelere ve inanışlara konu olmuş bir hayvandır. Kur’an-ı Kerîm’in 27. sûresi “Neml” sûresidir. Hz. Süleyman ile karıncaların kıssasının geçtiği bu sûrede anlatılanlar divan şiirinde de konu edinilmiştir. Halk arasında karıncalar rızka ve berekete delâlet eder.⁷² Bu yüzden olsa gerek karınca duası, evlerde ve özellikle dükkânlarda muska şeklinde yazılıp asılır. Bu sayede duanın bulunduğu mekânın bereketinin artacağına inanılır.⁷³

Karınca yukarıda sayılan özelliklerinin yanısıra kanatlanmasıyla da divan şiirine konu olmuştur. “Karıncanın kanatlanması zevâlinin yakın olduğuna delâlet eder”⁷⁴ inancı halk arasında yaygındır. Yani karıncanın kanatlanması ölümüne sebep olmaktadır.⁷⁵ Bundan dolayı bu olay halk arasında pek hayra yorumlanmaz. Zâtî de, karıncanın kanatlanmasıyla Allah’ın bela vereceğine işaret etmektedir.

Sanma ki sana târi dilâ kol kanad ola
Bir mûr kim kanatlana Tanrı belâ virür (295/4)

Klasik şiirimizde daha çok *kebûter*, *hamâm*, *hamâme* gibi isimlerle anılan güvercin, eskiden özellikle haberleşme vasıtası olarak kullanılan bir hayvan olması sebebiyle günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Zeki bir hayvan olduğu için uzaklara götürülüp bırakılsa bile tekrar gelip rahatlıkla yuvasını bulur.⁷⁶ Postacılığının yanısıra divan şiirinde; mu’allak denen taklaları, etinin lezzetli olması gibi özellikleriyle de anılır. Divan şiirine yansıyan en önemli özelliklerinden bir diğeri de güvercinlerin ve diğerkuşların Ka’be’nin

⁷² Kemâleddîn Demîrî, *Hayâtü’l-Hayevân*, (Tercüme : Rahmi Serin), Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 380-381.

⁷³ Ahmet Talât Onay, age, s. 283.

⁷⁴ Age, s. 283.

⁷⁵ Kemâleddîn Demîrî, age, s. 377.

⁷⁶ Age, s. 289.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

üzerine konmamasıdır. Bu inanış bize Türk destanlarında da var olan bir olayı hatırlatmaktadır. Şu Destânı'nda, Makedonyalı İskender tarafından işgal edilmek istenen Balasagun şehrinin tılsımlı olduğu ve bu yüzden kuşların üzerinden öteye geçemedikleri anlatılır. Destâna göre Türk Hakanı Şu, İskender'le anlaştıktan sonra "...Balasagun'a döndü. Şu Kalesini tahkim etti ve şehir halinde geliştirdi. Bütün bunları yaptıktan sonra da şehre bir de tılsım koydu. Bu tılsım öyle bir tılsımdı ki her yanda duyuldu. Leylekler bu şehre kadar geldikleri zaman tılsım yüzünden daha öteye geçemediler, şehri aşamadılar."⁷⁷ Destandaki Balasagun şehrinin üzerinden leyleklerin geçememesi, güvercinlerin Ka'be'nin üzerinden geçememesi ve Ka'be'nin üzerine konmamaları inanışına çok benzemektedir. Birbirinden bağımsız iki olayın taşıdığı bu ortak yön, halk inanışlarına da yansımıştır. Buna göre de Ka'be'nin üzerinde kuşların ve diğer uçucuların konmasını engelleyen bir hava dolaşımı vardır. Ka'be'nin çevresinde yaşayan, Ka'be'ye asla konmayan bu güvercinlere "Kebûterân-ı Harem" denmiş ve müslümanlar tarafından saygı gösterilmiştir.⁷⁸ Divanında halkın günlük yaşamına ve inanışlarına dair birçok unsura yer veren Zâtî de, güvercinlerin Ka'be'nin üzerine konmamasına telmihte bulunmuştur.

Kuş uçmaz gökde âhumdan kebûter Ka'beye konmaz

Kim ilte bilmezsin mektûbunu senden yana kıblem (955/7)

Zülfün ucu yirde vü niçün gönül hüsnündedir

Çün hümâ irmez yire konmaz kebûter Ka'beye (1400/4)

Gök cisimleriyle ilgili inanışlar

İnsanlar, ilk çağlardan bu yana tabiat olaylarıyla yakından ilgilenmişlerdir. Özellikle gökyüzündeki cisimlere ve gökyüzünde meydana gelen olaylara çeşitli anlamlar yüklemişlerdir. Bilimsel olarak açıklayamadıkları olayları "uğurlu veya uğursuz" şeklindeki yaklaşımlarla açıklamaya çalışmışlar, zaman içinde astroloji başlığı altında gök cisimlerinin hareketlerini yorumlamaya başlamışlardır. Dinî ve bilimsel hiçbir temeli olmayan bu yorumlar, günlük yaşamda

⁷⁷ M. Necati Sepetçioğlu, *Türk Destanları*, Toker Yayınları, İstanbul 1978, s. 115.

⁷⁸ Ömür Ceylan, *Kuşlar Dîvânı: Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 108.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

etkili olmuştur. Bu bağlamda gök cisimlerinin insanların yaşamı üzerinde etkili olduğuna inanılmıştır.

Klasik şiirimizde; Kur'an' âyetlerinde⁷⁹ ve hadîslerde⁸⁰ geçen göğün yedi kat olduğuna dair inancın yanısıra göklerin dokuz kat olduğu görüşüne dayanan Batlamyus'un görüşü de etkili olmuştur. Bu görüşe göre dünya merkezdedir, diğer yedi seyyâre ve bunların üzerindeki iki felek ile oluşan dokuz felek dünyanın etrafında dönmektedir. İnsanların başına gelen olumlu veya olumsuz olaylar feleklerin dönüşüne bağlanmıştır.

Zâtî de gök cisimleriyle ilgili bu tasavvurlardan doğal olarak etkilenmiştir. Birçok insanın günlük hayatıyla ilgili konularda karar verirken gök cisimlerinin hareketlerinden yola çıkması Zâtî divanında yansımalarını bulmuştur.

Bunlardan en dikkat çekici olanlardan biri de ayın menzili akrep burcundayken sefere çıkılmasının uğurlu olmayacağı inanışıdır.⁸¹ Âdet hâline gelen bu uygulamaya birçok şair gibi Zâtî de, râkîp ile sevgilinin bir araya gelmesi münasebetiyle değinir.⁸²

Rakîb ile seni görse olur Zâtî deli ey meh

Sefer câ'iz degül mâhun olıcak menzili 'akreb (55/5)

Yukarıdaki beyitte Zâtî, rakîb-akrep ilişkisi içinde ayın akrep burcundayken yola çıkmanın doğru olmadığını söylerken başka bir inanışa daha değinir. Buna göre deliler, ay başı olduğunda işi azıttırır.⁸³

Ayın, akrep burcundayken yola çıkılmasının uygun olmadığı inanışı aşağıdaki beyitte de tekrarlanır.

⁷⁹ Bakara Sûresi, 29. âyeti; "...Sonra göğe inâyet buyurdu da onları yedi gök halinde düzenine koydu..." ; Nûh Sûresi, 15. âyeti; "Allah, yedi göğü tabaka tabaka nasıl yaratmış görmediniz mi?" ve Talak Sûresi 12. ayeti; "O Allah ki yedi semâ yaratmış ve yerden de onların bir mislini..." göklerin yedi kat olduğunu ifade eden âyetlere örnek olarak verilebilir.

⁸⁰ "Allah yedi semâyı yarattı...", "Nefsîmi kudret elinde tutan Zât'a kasem ederim, yedi sema ve yedi arz, Kürsü'nün yanında, çöl bir arâziye atılmış bir (demir) halkadan başka bir şey değildir." şeklindeki hadîsler, İslam'da göğün yedi kat olduğu inancını yansıtan örneklerdir.

⁸¹ Ahmet Talât Onay, age, s. 99.

⁸² A. Atilla Şentürk, Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı : 90, (1994), s. 177.

⁸³ Ahmet Talât Onay, age, s. 98.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Yâ Rab ramazân ayı gibi eyle muharrem
Çün itdi sefer ol mehi sen sakla kazâdan (1144/3)

Eski astronomi inancında; ayın akrep menziline girmesi nasıl uğursuzluk sayılıyorsa güneşin koç burcuna girmesi de tam tersine uğurlu sayılırdı. Güneş bu burca Martın 21. gecesi yahut günü girer ve geceyle gündüzün bir olduğu ilkbaharın bu ilk gününe “nevruz” denir. Koç (Hamel) burcu bu bakımdan baharın gelişini simgelediği için çoğunlukla güneş ve baharla birlikte anılır.⁸⁴ Aşağıdaki beyitler bize Koç burcunun uğurlu olduğuna dair var olan inancı yansıtmaktadır.

Geldi bürc-i Hamele şems deyu itdi sefer
Bana ol koyun ala gözlü kuzı urdı bere (1372/2)

Bin eyle koyunun koyun ala gözlü kuzularla
Hamel bürcine hôrşîd-i cihân-efrûz irişmişdür (214/4)

Eskiden ayın çeşitli yönleriyle dünyaya, doğumdan ölüme kadar tüm canlılara, bitkilere hatta cansız varlıklara az veya çok, uğurlu veya uğursuz tesiri olduğuna inanılırmış.⁸⁵ Halk yaşamında ve inanışlarında bu kadar tesiri olan ay, doğal olarak klasik şiirimizde birçok yönüyle ele alınmıştır. Şairlerimiz ayla ilgili olarak; ay-güneş ilişkisi, ayın keten ve kuru otları çürütmesi, ay tutulması, hilâlin görünmesiyle bayramın gelmesi, ayın dîvâneler üzerindeki etkisi gibi birçok düşünce ve inanışa şiirlerinde yer vermişlerdir.⁸⁶ Bunlardan biri olan ay tutulması (hüsûf) da halk arasında değişik tasavvur ve inanışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ay tutulmasının “...onun şeytanlar tarafından örtülmesiyle veya bir ejderhanın ayın önünde durmasıyla meydana geldiğine inanılır, onu kurtarmak için yani şeytanların ve ejderhanın ayı bırakıp gitmesi için gürültü yapılır, teneke çalınır, eller, taslar, madenî kaplar birbirine vurulur, silâhlar atılır.”⁸⁷ Bazı yörelerde ise ayın savaş çıkacağından korktuğu için saklandığı, düşmanlarına yakalanınca rengini değiştirdiği, düşmanlara esir düştüğü, inişli çıkışlı yollarda yürürken engebeler yüzünden

⁸⁴ A. Atillâ Şentürk, agm, s. 174.

⁸⁵ Âmil Çelebioğlu, age, s. 679.

⁸⁶ Mehmed Çavuşoğlu, age, s. 253-255.

⁸⁷ Âmil Çelebioğlu, age, s. 679, 680.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

görünmediği⁸⁸ şeklindeki inanışlara neden olan ay tutulması, halk arasında uğursuzluk olarak nitelendirilmiştir.

Zâtî de ay tutulmasına karşı halkın gürültü yapmasına telmihte bulunarak sevgilinin aya benzeyen yüzünün görünmediğini ifade etmektedir.

Gümletdi Zâtî âh ile çarhı hatun görüp

Mâha husûf irişse çalarlar o demde tas(575/5)

İslam dininde günah sayılmasına rağmen ilm-i nücûm denilen astroloji vasıtasıyla özellikle yıldızların hareketlerinden yola çıkarak yeryüzündeki birtakım olaylar ve insanların başına gelen iyi veya kötü durumlar için açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır.

Buna göre dokuzuncu gök dönerken diğer felekleri ve dolayısıyla yıldızları da beraberinde döndürür. Bu sayede yıldızların birbirine yaklaştığı ve uzaklaştığı olur. Bazen de bir burçta birleştikleri olur. Eski astronomi telâkkisine göre bu durum, insanların kaderine tesir eden bir olay olarak yorumlanırdı. Yine bu telâkkiye göre insan, doğduğunda hangi yıldızın tesirinde kalırsa, buna göre bahtı açık veya kapalı olurdu. Uğurlu bir yıldızın tesirinde doğmuşsa “yıldızı yüksek, yıldızı parlak” gibi tâbirler kullanılırken, uğursuz bir yıldızın tesirinde doğanlar için de “yıldızı düşkün” gibi ifadeler kullanılırdı.⁸⁹

Şairimiz Zâtî, divanında genelde yıldızının düşkün olduğunu söyler. Bir başka ifadeyle bahtsız olduğunu ifade eder. Zâtî’ye göre âşıkların yıldızı yani bahtı kapalıdır.

Sen kaçarsın gözlerüm ayağuna dürler döşer

Yılduzı düşkün disem ‘uşşâkun ey dil-ber düşer (440/1)

‘Âşıkun gökde kim aydur güzelüm yılduzı yok

Âsitânunda yir itdi benüm eşk-i perenüm (944/4)

⁸⁸ Pertev Naili Boratav, age, s. 21-22.

⁸⁹ Sebahat Deniz (1992), *16. Yüzyıl Bazı Divân Şairlerinin Türkçe Divânlarında Kozmik Unsurlar (Bâki-Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev’î, Yahyâ Beg)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 109.

Yıldızlarla ilgili bir diğ er inanış da, yıldız kaymasının uğursuzluk olarak yorumlanmasıdır. Yukarıda daha önce ifade ettiğimiz gibi eski inanışa göre herkesin bir yıldızı vardır. Eğer gökte bir yıldızın kaydığı görülürse, o yıldızın sahibi olan kişinin öldüğü ya da kısa bir süre sonra öleceğine inanılmıştır.⁹⁰ Kısacası yıldız kayması uğursuzluk olarak telâkki edilmiştir. Bu inanışa gönderme yapan Zâtî, yıldızının kaymasıyla talihinin bozulduğunu söylemektedir.

Yaşumuz Zâtî döküldi yire mânend-i şihâb

Yâr rahm eylemedi düşdi bizüm yılduzumuz (593/5)

Eski astronomi inanışına göre herkesin gökte bir yıldız vardır ve kaderi bu yıldızın ay, gezegenler, burçlar vb. gök cisimleriyle olan durumlarına (menzil) göre değişir.⁹¹ Zâtî de eğer sevgilisiyle karşılaşırsa yıldızının uğurlu bir menzile gireceğine ve böylece bahtının açılacağına inanmaktadır.

Gün gibi karşudan ol meh çıkagelse Zâtî

Gün toga başumuza ola sitâre ferrûh (106/7)

Kadir Gecesiyle İlgili İnanışlar

Zâtî divanında kutsal gecelerden özellikle Kadir gecesine ait inanışlardan da bahsedilir. Kur'an'ın ifadesiyle bin aydan daha hayırlı olarak nitelendirilen bu gece hakkındaki inanışlardan en önemlisi; bu gece boyunca bütün kâinatın sükûnet içinde olacağıdır. Kadir gecesinde ağaçlar secde eder, sular da uyurmuş.⁹²

Eglen sevâd-ı şî'rüm ile gitme çağ çağ

Ey mâh kadr gicesi akar sular turur (208/3)

Bu gice seyr-i zülfün ile gönüm eglenür

Eyler akar sular şeb-i Kadr olıcak karâr (452/3)

Serv-i surâhî itmez idi secde gâlibâ

Bu gice Kadr gicesi olmasa ey nigâr (452/2)

⁹⁰ Pertev Naili Boratav, age, s. 24.

⁹¹ A. Atillâ Şentürk, agm, s. 150.

⁹² Ahmet Talât Onay, age, s.270.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Kadir gecesinde yapılan dualar kabul edilecektir.

Dirler du‘â olur şeb-i Kadr olsa müstecâb

Rûzî kıla visâlünü bu gıce Girdigâr (452/4)

“İner peyderpey melekler ve ruh onda. İzniyle Rablerinin her bir emri için.”⁹³ meâlindeki âyete göre Kadir gecesinde melekler sabaha kadar yeryüzüne inip çıkacaklardır. Zâtî, bu âyete telmihte bulunmak sûretiyle sevgilisini bir meleğe benzetir.

Zâtî yire melekler iner leyl-i Kadrde

Girürse gönlüme bu gıce yiridür o yâr (452/5)

Şeytanla İlgili İnanışlar

Zâtî, insanlığın ezeli ve ebedi düşmanı olan şeytanla ilgili olarak divanında halk inanışlarına yer vermiştir. Şeytanın, ölümcül hastaların başında imanını almak için suyla beklediğine inanılır. Bu nedenle hastanın başının ucunda devamlı olarak su bulundurulur ve bir yakınının su vermesi istenir. Şeytanın hastanın hararetinden istifade ederek su teklif etmek sûretiyle imanını almak istemesine Zâtî de telmihte bulunmuştur.

Dôstdan tûği ile düşmân kesmesün ey dil seni

Hastaya şeytân sakın su gösterür îmân alur (280/3)

Şeytanın, ölecek kişinin imanını almasını engellemek için hastanın yakınları ve imam tarafından hastaya telkinde bulunulur. Bunun için hastaya devamlı olarak kelime-i şehadet getirilir. Hasta rahat can versin diye başında özellikle Yâsîn-i Şerîf okunur.

Alursa destine ey dil ol âfet ok u yâsını

Alur cânun sana benden vasıyyet okı Yâ-Sîni (1589/1)

Zâtî, can vereceği zaman kendisine telkini sevgilisinin yapmasını ister. Bu sâyede son nefesine kadar imanını koruyacaktır, hatta ölümden dolayı can acısı bile duymayacaktır.

Cân virürken bana telkîni sen eyle didüğüm

Dôstun ‘ayb eyleme son demde îmân istenür (336/2)

⁹³ Kadr Sûresi, 97/4

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Cân virürken umarın telkîni cânân eyleye
Dôstlar gönli kimün son demde îmân istemez (567/5)

Zâtî bîmâruna telkîni sen it ölür iken
Tuymasun cân acısın lezzet-i güftârun ile (1354/5)

İsm-i a'zam duasını okuyan insanın şeytandan korkmasına gerek yoktur. Çünkü ism-i a'zam duası, Allah'ın doksan dokuz isminden en büyüğüdür. Dolayısıyla ism-i a'zamlı başlayan duanın kabul edileceğine inanılmaktadır. Zâtî de divanında bu inanişâ gönderme yapar.

Anma adum Zâtî düşmandan hazer kıl didi dôst
İsm-i a'zam okıyan insâna şeytândan ne bâk (793/5)

Diğer İnanışlar

Bu bölümde Zâtî divanında yer alan diğer inanişlardan kısaca bahsedilecektir. Zâtî, aşağıdaki beyitlerde de görüleceği gibi halk kültürü ve inanişlarını başarıyla şiirine yansıtmıştır.

Bu inanişlardan biri de şehitlerle ilgili olanlardır. İslam'da şehitlik önemli bir mertebe sayılmıştır. Bu yüzden gerek Kur'an âyetlerinde gerekse hadislerde şehitlik makamı övülür. Şehit olanların aslında ölü olmadığı⁹⁴, şehitlerin Allah katında ayrı bir yere sahip olduğu dinî kaynaklarda belirtilir. Bu yüzden şehitlerin sorgusuz ve sualsiz cennete gideceğine inanılır. Şehitlerin yıkanması ve defnedilmesiyle ilgili uygulamalar diğer ölümlere göre farklı yapılır. Şehitlerin naaşlarının yıkanmadan ve kefenlenmeden öldüğü yere gömülmesine dair bazı inanişlar mevcuttur. Hatta tek tek namazları kılınmaz, şehit oldukları yere hemen defnedilirler. İstiklâl şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un Türk gençliğine seslenirken "Düşün altındaki binlerce kefensiz yatani" şeklindeki ifadesi, bu inanişın bir yansımasıdır.

Divan şairleri de sevgiliye kavuşmak uğruna rakiple mücadele ettikleri ve bu yolda can verdikleri için kendilerini şehit sayarlar. Bir hadîs-i şerîfe dayanan bu inanişâ göre; kim ki aşkı gizli tutarak ve iffetini muhafaza ederek ölürse şehit olacağına inanılır. Bu bakımdan divan şairleri kendilerini aşk şehidi olarak nitelerler.

⁹⁴ Bakara Sûresi, 2/154.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Aşk şehidi olan Zâtî de cenaze namazının kılınmamasını istemektedir. Çünkü inanışa göre şehitlerin cenaze namazı kılınmaz.

‘İşk ile cân virenün yohsa namâzın mı kılar

Zâtî kirpükleri olmuş o nigârün saf saf (631/5)

Yukarıda daha önce ifade ettiğimiz gibi şehitler sorgusuz sualsiz cennete gideceklerdir.

Didüm çok ‘âşık öldürdi rakîb-i kâfirün ceyşi

Ayıtdı kim gazâda cân virenlere hisâb olmaz (500/4)

Zâtî divanındaki bir diğer halk inanışına göre insanların isimleri gökden inmiştir. Muhtemelen bu inanış Kur’an’da geçen bir âyetten kaynaklanmaktadır. Âyetin meâlinde şöyle denilmektedir: “Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti...”⁹⁵ Zaman içinde İslâmî geleneğe çocuklara isim verilirken Kur’an’a başvurulduğunu görmekteyiz. İsimlerin gökden indiğine dâir inanış bu geleneğin bir uzantısı olarak ortaya çıkmış olabilir. Aşağıdaki beyitlerde bu inanışın yansımaları görülmektedir.

Gökden iner lakab kişiye yine Zâtî’ye

Yârun işiği kelbi diyu ad dakdılar (153/5)

Yaraşdı kûyun itlerinün adı Zâtî’ye

Ey meh meseldür âdeme gökden iner lakab (56/5)

Yukarıdaki beyitte ikinci mısradaki geçen “âdem” kelimesi tevriyeli olarak düşünüldüğünde Bakara Sûresi’nde geçen âyete telmihte bulunduğu anlaşılmaktadır.

Âhir zaman, kıyametin kopacağı zamandır. Âhir zaman, eski astrolojiye göre devr-i kamer olarak nitelendirilen zaman dilimidir. Kıyamet, devr-i kamerin sona ermesiyle kopacaktır. Bu devirde fitne ve fesat artacaktır. Dinî kaynaklarda büyük ve küçük alametler sayılarak âhir zamanın özellikleri belirtilmiştir. Bu alametlerden biri de insan ömrünün kısalmıştır.

⁹⁵ Bakara Sûresi, 2/31.

Didüm ki devr-i ruhunda zülfün ko kesme ‘ömrüm dırâz olsun

Didi ki devr-i kamerde ‘ömri idüp durur Hak ziyâde kûtâh (1377/2)

Kıyametle ilgili bir diğer inanışa göre de yer ile gök birbirine karışacak, yıldızlar yere dökülecektir.

Kadem bas hey kıyâmet yüzüme yir eylesün kevkeb

Disünler kim kıyâmet geldi döküldi yire kevkeb (55/1)

İnanışa göre kıyamet Cuma günü kopacaktır.

‘Âlemi itdi helâk ol serv-kâmet cum’a gün

Râst dirler bu sözi kopar kıyâmet cum’a gün (1170/1)

Halk arasında insan uzuvlarının bazı özellikleri ve istem dışı hareketleri değişik manalarda yorumlanmıştır. Bu yüzden olsa gerek insan uzuvlarındaki bazı değişikliklerin bir olmuştur, bir olanı, ya da bir olacağı haber veren belirtiler olduğuna inanılır.⁹⁶ Bunlardan biri de kulakta meydana gelen değişikliklerle ilgili inanışlardır. Buna göre:

- Kulağı çınlayan kişi uzak bir yerde kendisinden söz edildiğine inanır.

- Sağ kulağı kızaran kişi, birinin kendinden iyilikle, sol kulağı kızaran ise kötülükle söz ettiğini anlar.⁹⁷

Günümüzde hâlen yaygın olan bu inanışa dair örnekleri Zâtî divanında da görmekteyiz.

Dôst cân nakdini çaldurduğumuz andı meger

Çınlayup kulagımız def gibi kızdı yüzümüz (503/4)

Dôst cân nakdini çaldurdugumı andı meger

Kulagum çekilüben kızdı yüzüm niteki def (631/2)

⁹⁶ Pertev Naili Boratav, age, s. 31.

⁹⁷ Age, s. 31.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Cân nakdini çaldurdugumu andı meger yâr
Yüzüm kızuban çınladı def gibi kulagum (924/3)

Eskiden halk arasında akarsuya bakmanın insana ferahlık ve neşe verdiği inandırılmış. Aşağıdaki beyitte bu inanış çerçevesinde Zâtî, şiiirini bir akarsuya benzetmiştir. Şair, şiiirini okuyanların kalbine ferahlık ve neşe geleceğini ifade etmektedir.

Senün nazm-ı revân-bahşun görenler dirler ey Zâtî
Safâ virür kişünün kalbine hak bu ki akar su (1222/7)

Yine halk inanışlarına göre akarsu nasıl insanın ruhuna ferahlık verirse, temiz havanın ve suyun olduğu yerde de sıtma olmayacağına inanılır.

Âh eyleyüben ağlar iken ditredi sôfi
Bir yerde ki hûb âb u havâ ola teb olmaz (520/4)

Sonuç

Zâtî divanından yola çıkarak verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı gibi divan şiiirinde, halk inanışları çeşitli vesilelerle konu edinilmiştir. Zâtî, yaşadığı döneme ait halk inanışlarını şiiirinde estetik değerler çerçevesinde başarıyla kullanmıştır. Bu bakımdan halk kültürüne ve inanışlarına ait öğeler, Zâtî'nin şiiirine önemli ölçüde kaynaklık etmiştir.

Diğer divan şairlerinin eserlerinde de halk kültürü ve inanışlarının kullanımıyla ilgili yapılacak araştırmalar, bize divan şiiirinin toplumdaki ve günlük yaşamdan kopuk olmadığını aksine bizzat hayatın içinde olduğunu gösterecektir. Zaten bir şairi veya ona ait bir eseri değerlendirirken onu toplum yaşamından ve kültüründen soyutlayarak anlamak mümkün değildir. Hangi dönemde yaşarsa yaşasın bir şairin içinde yaşadığı toplumun kültüründen, inançlarından, adetlerinden, alışkanlıklarından etkilenmemesi düşünülemez. Divan şairleri de içinde yaşadıkları toplumun yaşamına ait özellikle sözlü kültür ürünlerinden hakkıyla istifade etmişlerdir. Yaşadıkları toplumun kültürüyle şekillenen divan şairleri, çeşitli vesilelerle halk kültüründen ve sözlü edebiyat geleneğinden faydalanmışlardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Divan şairleri, halk kültüründen istifade ederken estetik değerler çerçevesinde bir anlatım biçimi kullanmıştır. Bu yüzden klasik şiirimiz incelenirken her beytin, her mısranın hatta her kelimenin üzerinde hassasiyetle durmak gerekir. Bu hassasiyetin gösterilmemesi neticesindedir ki divan şiiri çoğu kez toplumdan ve günlük yaşamdan soyut olmakla suçlanmıştır. Halbuki divan şairleri, halk kültüründen ve yaşamından edindiği imajları, iç dünyalarında süzdükten sonra söz malzemesiyle estetik bir şekilde okuyucuya aktarmayı başarmıştır. Bu bakımdan klasik şiirimiz irdelendiğinde görülecektir ki içinden çıktığı toplumun kültürüne, geleneklerine, duygu ve düşünce dünyasına, inanışlarına dair birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu bilgilere ulaşılması; Osmanlı toplumunu tanımamıza, geçmişten günümüze halk kültüründeki değişimleri gözlemlememize yarayacak ve daha da önemlisi edebî metinlerin bir toplumu anlamada ve tanımada ne kadar önemli olduğunu gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, İkinci Kitap*, (Hazırlayanlar: Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- AKSOYAK İ. Hakkı, Kefeli Hüseyin-Râz-nâme, *Journal of Turkish Studies*, Volume XIII, Harvard University, 2004.
- ANDREWS Walter, *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, (Çeviren : Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- ARSLAN Mehmet, “Zâtî’nin Şiirlerinde Mu’ammâ Benzeri Bazı Harf ve Kelime Oyunlarına Dair”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 302-318.
- AYDIN Mehmet, “Fal”, *TDVİA, Cilt :12*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 138-141.
- BORATAV Pertev Naili, *Türk Halkbilimi II, 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.
- CEYLAN Ömür, *Kuşlar Dîvânı: Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.
- ÇAVUŞOĞLU Mehmed ve TANYERİ, M. Ali, *Zâtî Divanı, 3. Cilt*, İÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

-
- ÇAVUŞOĞLU Mehmed. (2001), “Zâtî”, *İA, Cilt: XIII*, MEB Devlet Kitapları, Eskişehir 2001, s. 464-467.
- ÇAVUŞOĞLU Mehmed, *Necati Bey Divanının Tahlili*, Kitabevi, İstanbul 2001.
- ÇELEBİOĞLU Âmil, “Karacaoğlan’da Divan Şiiri Hususiyetleri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 711-723.
- ÇELEBİOĞLU Âmil, “Manilerle Divan Şiirinde Ortak Hususiyetler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 725-737.
- ÇELEBİOĞLU Âmil, “Kültür ve Edebiyatımızda Ay”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 677-689.
- ÇIBLAK Nilgün, “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanıcı, ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, Sayı:15 (2004), s. 103-125.
- ÇOBANOĞLU Özkul, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- DENİZ Sebahat (1992). *16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şairlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî-Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev’î, Yahyâ Beg)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DOĞAN Muhammet Nur, “Klasik Türk Edebiyatında Osmanlı Hayatının İzleri”, *Eski Şiirin Bahçesinde*, Alternatif Yayınları, İstanbul 2005, s. 45-55.
- DİLÇİN Cem, “Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri” *Türk Dili*, Sayı 571 (1999), s. 618-626.
- Kemâleddîn Demîrî, *Hayâtü’l-Hayevân*, (Tercüme : Rahmi Serin), Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2001.
- KURNAZ Cemal, *Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Bir Deneme*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

- Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi*, (Hazırlayan: İbrahim Canan), Akçağ Yayınları, Ankara (?).
- LEVEND Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- LEVEND Agah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- LEWIS Raphaela. (1973), *Osmanlı Türkiyesi'nde Gündelik Hayat, Âdetler ve Gelenekler*, (Çeviren: Mefkure Poroy), Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1973.
- OLGUN Tahir, *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar*, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- ONAY Ahmet Talay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- ÖZKAN Ömer, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi, İstanbul 2006.
- PALA İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, İstanbul 2003.
- SEPETÇİOĞLU M. Necati, *Türk Destanları*, Toker Yayınları, İstanbul 1978.
- SERDAROĞLU Vildan, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2006.
- SEZER Sennur, *Osmanlı'da Fal ve Falnameler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.
- SİPAHİ Abdulkadir (2006). *Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ŞENTÜRK Ahmet Atilla, "Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler I", *Türk Dili*, Sayı :495 (1993), s. 174-188.
- ŞENTÜRK Ahmet Atilla, Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare Ve Sabiteler (Burçlar), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı : 90 (1994), s. 131-179.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, "Türk Folklor Araştırmaları", *Türk Folklor Araştırmaları, I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974, s. 35-39.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

TARLAN Ali Nihad, *Zâtî Divanı, 1. Cilt*, İÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.

TARLAN Ali Nihad, *Zâtî Divanı, 2. Cilt*, İÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

TOLASA Harun, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

YAZIR Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*